

Bartosz Prabucki

**SPORTY TRADYCYJNE JAKO ELEMENTY KULTUROWEJ TOŻSAMOŚCI
EUROPEJSKIEJ.
ANALIZA NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH GRUP ETNICZNYCH I NARODÓW**

STRESZCZENIE

Przedmiotem rozprawy jest szeroko rozumiana i ciesząca się rosnącym zainteresowaniem różnych środowisk naukowych problematyka tradycyjnych form kultury fizycznej, obecnie nadal żywotnych i w różny sposób wpisujących się w społeczno-kulturową rzeczywistość wielu europejskich grup etnicznych i narodowych jako istotny element istniejącego nadal w węższym czy szerszym wymiarze lub odzyskiwanego dziedzictwa kulturowego i tożsamościowego Europy.

Jeszcze do niedawna wraz z modnym pojęciem „globalizacji”, oznaczającym wielkie procesy unifikacyjne, internacjonalizację, homogenizację świata etc. wieszczono kres kultur regionalnych, lokalnych i miejscowych, zawłaszczanych przez wszechogarniające, ujednociające i jednocześnie kosmopolityzujące modele kulturowe i aksjologiczne. Wydawało się, że w obrazie rzeczywistości „postnowoczesnej”, charakteryzującej się niewiarygodnym przyspieszeniem, nieustającą zmiennością oraz zmuszającej małe społeczności do przyjmowania powszechnie obowiązujących wzorców kulturowych nie ma miejsca na jakąkolwiek „odrębność” czy „inność”. Postrzegano to jako kontynuację hegemonii kultury zachodniej, której skutkiem miała stać się polityczna, społeczna, a nade wszystko kulturowa homogenizacja o zasięgu globalnym.

Jak dowodzą badania przedstawicieli nauk społecznych i humanistycznych, okazało się jednak, że budzące niepokój niebezpieczeństwa globalizacyjne wywołują zdecydowaną reakcję regionalnych i lokalnych społeczności, grup etnicznych i narodowych, które, nie chcąc „rozpłynąć się” w „globalnej wiosce”, zwróciły się ku własnemu dziedzictwu kulturowemu, lokalnej i narodowej tradycji i korzeniom zbiorowej tożsamości. Wśród elementów fundujących ich kolektywną identyfikację jednym z najważniejszych okazał się sport, w tym tradycyjne sporty i gry.

Od czasów najdawniejszych różne formy kultury fizycznej stanowiły ważny rys tożsamości kulturowej rozmaitych wspólnot na całym świecie, w tym także w poddawanej

w tej pracy analizie Europie. Przez wieki towarzyszyły one europejskim społecznościom lokalnym, grupom etnicznym, a także kształtującym się w XIX wieku nowoczesnym narodom, stając się wówczas jednym z ważniejszych elementów programów ideologicznych i politycznych w ruchach narodowowyzwoleńczych czy w dążeniach państwowotwórczych, tworząc obok wspólnego języka, obszaru urodzenia i zamieszkania (krajobrazu kulturowego), historii (pamięci kolektywnej) oraz tradycji kanon wyodrębniających cech narodowych. Ówczesny kontekst polityczny i ekonomiczny, jak również rozwój medycyny i wprowadzenie ćwiczeń fizycznych w edukacji młodzieży, wpłynął na gwałtowny rozwój najróżniejszych dyscyplin sportowych w takim wymiarze, iż Wojciech Lipoński mógł nazwać XX stulecie „fascynującym wiekiem sportu”. Dzięki wielu inicjatywom zmierzającym do upowszechniania dostępu do szeroko rozumianej kultury fizycznej w Europie, w tym właśnie różnego rodzaju dyscyplin sportowych, doszło do powstania zjawiska, które nie tylko wypełnia część codziennego życia niemal każdego człowieka i stanowi niezbywalny element kultury każdej zbiorowości, ale stało się także osobną, w jakimś stopniu również zglobalizowaną, dziedziną ekonomiczną oraz narzędziem (niekiedy agresywnym) międzynarodowej polityki.

W ostatnich dekadach, w związku z istotnymi zmianami społeczno-kulturowymi na Starym Kontynencie, wiele europejskich grup etnicznych i narodów w sposób coraz bardziej wyraźny włączało tak rozwijający się sport w działania mające na celu podtrzymywanie, a także promowanie swoich zbiorowych świadomości kulturowych.

Dotychczasowy dorobek literatury na temat relacji różnych form sportu z tożsamością koncentruje się na trzech głównych zagadnieniach. Pierwsza z nich skupia się na roli sportu w tworzeniu społecznego i kulturowego porozumienia między narodami. Druga bada jego funkcjonowanie jako elementu wykorzystywanego w międzynarodowych (nawet zbrojnych) konfliktach. Trzeci obszar badań nad sportem w omawianym kontekście podejmuje problematykę jego roli jako elementu pomagającego tworzyć, podtrzymywać, manifestować i promować danej zbiorowości ludzkiej poczucie swojej wspólnoty właśnie poprzez sport.

W tej pracy skoncentrowano się przede wszystkim na trzeciej (nawiązując jednak także do dość ściśle powiązanej z nią pierwszej) z wymienionych relacji między sportem i tożsamością, zobrazowanych na przykładach wybranych grup etnicznych i narodów w Europie. Sport może być bowiem zarówno elementem, a nawet wyróżnikiem kultury i zbiorowej tożsamości kulturowej danej grupy etnicznej czy narodu, jak i też służyć konstruktywnie rozumianej wymianie międzynarodowej i kulturowej, wzajemnemu zbliżaniu się, a niekiedy pojednaniu skonfliktowanych historycznie narodów, a przez to

urzeczywistnieniu, choćby w niewielkim wymiarze, idei wspólnej europejskiej świadomości kulturowej.

Należy w tym miejscu zauważyć, że, o ile związki tzw. „nowoczesnych” dyscyplin sportowych z tożsamością są coraz częściej przedmiotem badań naukowych, o tyle poważnie zaniedbane są w tym zakresie sporty i gry typu tradycyjnego, chociaż sytuacja ta ulega stopniowej poprawie. Zauważono bowiem, że to właśnie ten typ sportu, wywodzący się zwykle z tradycji lokalnych, militarnych, specyfiki niektórych zawodów lub, wynikającego z naturalnych uwarunkowań topograficznych czy klimatycznych, charakteru codziennego życia niektórych społeczności jest ponownie coraz bardziej popularny i doceniany w Europie i niemal na całym świecie. Odzyskanie, utrzymanie i promowanie przez te wspólnoty rodzimych form kultury fizycznej, zarówno w ramach własnej grupy, jak i poza nią miało i ma nader istotne znaczenie kulturowe, społeczne, polityczne, a często także ekonomiczne. To z pewnością było i jest ważne spoiwo grupy lokalnej, regionalnej, a nawet wspólnoty narodowej, kształtującej uniwersum obowiązujących w niej wartości, a także wyróżniającej ją spośród innych, sąsiednich społeczeństw, nobilitującej, pozwalającej na autokreację, tak fizyczną, jak i duchową. Ponadto, jak twierdzą niektórzy badacze, specyfika sportów tradycyjnych sprawia, że, wbrew wszelkim pozorom, dobrze „przystają” one do dzisiejszej i przyszłej rzeczywistości społeczno-kulturowej świata. Nie dziwi zatem postulat, że zasługują one na większe zainteresowanie uczonych, zwłaszcza etnologów sportu, których pilnym zadaniem powinno być intensywne badanie sportów tradycyjnych oraz propagowanie ich znaczenia dla wspólnot broniących się przed falami globalizacji, niszczącej bogactwo różnorodności lokalnych, regionalnych i narodowych kultur europejskich. Potrzebują one pogłębionych badań, ukazujących ich żywotność i znaczenie w obecnej, globalizującej się rzeczywistości Europy i świata.

Kierując się tymi przesłankami, za główny cel rozprawy doktorskiej uznano rozpoznanie bardzo ważnego w dzisiejszej rzeczywistości społeczno-kulturowej zagadnienia rewitalizacji, funkcjonowania i promowania istotnego elementu kultury fizycznej w Europie – sportów i gier tradycyjnych oraz ich roli w kontekście bardzo aktualnego współcześnie zjawiska tożsamości kulturowej w Europie, funkcjonującej zarówno na poziomie etnicznym i narodowym, jak i, dopiero tworzącym się, europejskim.

Istotne jest obok ich opisanie, zbadanie ich funkcji, poziomu żywotności i różnorodności, sposobów ich wykorzystania przez wybrane grupy etniczne i narody europejskie dla wzmacniania tożsamości wspólnotowej oraz promocji własnej kultury, także zwrócenie uwagi na ich związki z innymi obszarami kultury i życia społecznego, tudzież

omówienie ich funkcjonowania jako elementów kultury europejskiej i potencjalnej europejskiej tożsamości kulturowej.

Program badawczy, wynikający z tak szeroko rozwartego kwestionariusza pytań badawczych, zrealizowano w latach 2012-2015. Obok studiów nad bogatym, naukowym piśmiennictwem polskim, anglojęzycznym, francuskim, hiszpańskim i innym oraz wieloma artykułami, zwłaszcza naukowymi, wykorzystano bogate zbiory zamieszczone w Internecie. Badanie zasobów internetowych jest jedną z nowszych, dających spore możliwości uzupełnienia wiedzy, metod, stosowanych w naukach społecznych. Określa się ją między innymi jako „netnografię”. Starając się jednak zachować ostrożność przy korzystaniu z tego rodzaju źródeł, poddano je krytycznej selekcji, wybierając tylko te strony, które zostały polecane przez osoby bądź instytucje specjalizujące się w poruszanej w pracy tematyce. Dotarto także do oryginalnych, trudnodostępnych, niekiedy jednorazowych i wyjątkowych materiałów, uzyskanych drogą wymiany lub zebranych podczas kilku podróży studyjnych w Grecji, na Litwie, w Danii, Kraju Basków, Szkocji, Bretanii i Belgii. One też stanowiły podstawowy rdzeń niniejszej rozprawy.

Prezentacja rezultatów przeprowadzonych studiów nad literaturą przedmiotu, jak też eksploracji terenowych, wymagała przyjęcia odpowiednich rozwiązań konstrukcyjnych.

W części wstępnej, obok refleksji terminologicznej i metodologicznej, zarysowano współczesny kontekst funkcjonowania sportów i gier tradycyjnych w świecie „między globalizacją a tożsamością kulturową”. W akapitach poświęconych teoretycznym założeniom pracy, wyjaśniono znaczenie sportu zarówno w wymiarze jego roli w dzisiejszym świecie, jak też przedmiotu rozważań naukowych, zwłaszcza humanistycznie zorientowanych nauk o kulturze fizycznej oraz ich powiązań z wielozakresową tematyką społeczno-kulturową i tożsamościową. Na tym tle szerzej potraktowane zostało zagadnienie sportów typu tradycyjnego jako potencjalnego elementu (czynnika) kształtowania zbiorowej tożsamości kulturowej. Podsumowano także dotychczasowy dorobek ruchu na rzecz badania sportów tradycyjnych w Europie oraz wskazano na istniejące zaniedbania i wynikające z niego potrzeby badawcze. Bezpośrednio z nich wyłonił się cel prezentowanej rozprawy oraz związany z jego realizacją fragment opisujący zastosowane procedury wyjaśniające, metody i techniki badawcze oraz najważniejsze pojęcia.

W czterech głównych rozdziałach opisano, poddano analizie i interpretacji zagadnienie sportów i gier tradycyjnych, skupiając się na wybranych przykładach europejskich grup etnicznych i narodowych.

W pierwszym rozdziale została przedstawiona autorska „geografia sportów i gier tradycyjnych w Europie”, prezentująca na tle całościowego, ogólnego, choć niepozbawionego wnikliwszej (krytycznej) interpretacji, obrazu ich obecności w Europie, wybrane przykłady grup etnicznych i narodów, podejmujących rozmaite inicjatywy w zakresie podtrzymywania (odnajdywania, przywracania), rewitalizacji, promocji i aktywnej aplikacji gier i sportów tradycyjnych.

Próbie zobrazowania przedmiotu badań na przykładzie wybranego, szczegółowo opisanego i poddanego interpretacji w zakresie funkcjonujących u niego sportów i gier tradycyjnych, narodu – Basków podjęto w rozdziale drugim. Znalazły się w nim między innymi różne konotacje nazwy „Baskowie”, wraz z krótkim zarysem ich historii oraz wybranymi elementami ich dziedzictwa kulturowego i tożsamości. Ta krótka charakterystyka stanowi wprowadzenie w tematykę dawnej i współczesnej sytuacji społeczeństwa baskijskiego, często mało znanej polskiemu czytelnikowi i identyfikującej czasem Basków w sposób stereotypowy, a nawet dla nich krzywdzący. Ponadto, celem tego fragmentu jest wykazanie znaczenia kontekstu funkcjonowania narodu w przeszłości i obecnie dla uwarunkowań jego aktualnego położenia, zwłaszcza motywów prowadzonej przez niego walki o zachowanie własnej tożsamości kulturowej i tradycji. Na tak zarysowanym tle wyraźniej ujawniły się funkcje tradycyjnych sportów baskijskich i ich aktualna rola w podtrzymywaniu, wyrażaniu i promowaniu kultury i tożsamości kulturowej Basków we współczesnym świecie. Szczególną uwagę poświęcono tu najpopularniejszemu sportowi baskijskiemu, zwanemu *la pelota vasca* (pelota baskijska). Zamieszczono tu także wybór innych sportów i gier baskijskich.

W podobny sposób scharakteryzowano w rozdziale trzecim inny naród – Szkotów. Ponownie zaczęto w nim od zarysowania historii i krótkiej charakterystyki tożsamości i nacjonalizmu szkockiego, aby uświadomić, jakie znaczenie mają dzieje tego narodu dla jego współczesnej sytuacji, przede wszystkim poczucia odrębności etnicznej. Wskazano tu także wyniki szkockiego referendum niepodległościowego z września 2014 roku i jego konsekwencje dla Szkotów. Następnie skupiono się na szkockich sportach tradycyjnych, które stanowią nadal żywą i ważną część słynnych szkockich igrzysk o pełnej nazwie Highland Games and Gatherings. Szczególnie dokładnie przyjrzano się i opisano najważniejsze, „tradycyjne” i „nowoczesne” elementy tego właściwie festiwalu gier i kultury szkockiej, koncentrując się zwłaszcza na sportach tradycyjnych jako formie kultywowania tradycji, zachowywania i pielęgnowania dziedzictwa kulturowego Szkotów. Nakreślono również różnorodne wymiary funkcjonowania współczesnych igrzysk szkockich. Zwrócono także

uwagę na „europejski” charakter Highland Games i sportów szkockich – ich wkład w wymianę międzykulturową, porozumienie między narodami i potencjalną możliwość zbliżania się dzięki temu do urzeczywistniania idei wspólnej, europejskiej tożsamości kulturowej. Uzupełnienie rozdziału stanowi opis innych, wybranych sportów i gier szkockich.

W nieco innym ujęciu, niż dotychczas przedstawiono tematykę Danii. Poświęcony jej rozdział nie traktuje bowiem o Danii i Duńczykach jako takich, tylko raczej o wybranych, duńskich inicjatywach związanych z praktycznym wykorzystywaniem tradycyjnych sportów, gier i zabaw dla różnych celów, w tym edukacyjnych, społeczno-integracyjnych czy wzbogacających wymianę międzynarodową. Takie ujęcie pozwoliło wskazać rozmaite sposoby i możliwości zachowania i praktycznego wykorzystania tego typu form kultury fizycznej, co stanowi odpowiedź na jedno z ważniejszych pytań badawczych, postawionych w tej pracy, dotyczącego aktualnych przykładów inicjatyw związanych z problematyką sportów i gier tradycyjnych w Europie.

Wnioski z badań i zakończenie stanowią próbę podsumowania rozważań, opartych na analizie wyników przeprowadzonych badań, dania odpowiedzi na postawione pytania badawcze oraz dokonania oceny użyteczności aplikacyjnej (praktycznej) badanych w pracy sportów i gier tradycyjnych. Zamieszczono tu również wybrane przykłady inicjatyw z wykorzystaniem tego typu form kultury fizycznej, mogących zbliżyć do siebie poszczególne grupy i narody europejskie i kierować je w stronę tworzenia europejskiej tożsamości kulturowej. Podjęto tu także próbę krótkiego nakreślenia obecnej sytuacji i przyszłości sportów tradycyjnych w zmieniającej się rzeczywistości społeczno-kulturowej współczesnego świata (w tym ich „kulturowej misji” i dylematu: ich popularyzacja a utrzymanie autentyczności) oraz etnologii sportu, jako dziedziny wiedzy będącej jedną z wpisywanych w humanistycznie zorientowany paradygmat nauk o kulturze fizycznej (zwany coraz częściej „naukami społecznymi o sporcie”) dyscyplin, mających szansę na wnoszenie istotnego wkładu w rozwój humanistycznych podstaw kultury fizycznej.